

Pregledni znanstveni članek (1.02)

BV 72 (2012) 4, 583—588

UDK: 27-276

Besedilo prejeto: 09/2012; sprejeto: 12/2012

Irena Avsenik Nabergoj

»Pesem nad pesmimi« za vse narode, kulture in religije

Povzetek: Visoka pesem, ki jo je Rabi Akiva med vsemi svetopisemskimi besedili označil kot »najsvetejšo med svetimi« in jo je Goethe občutil kot »najnežnejšo in najmanj posnemljivo, kar je prišlo do nas od tega, kar je bilo izraženo o strastni, mili ljubezni« (*West-östlicher Divan*), v obliki dialoga med zaročencem in zaročenko izraža ljubezen kot najvišjo vrednoto. Slikoviti slog Visoke pesmi je bogat z metaforami iz narave (npr. 2,8–17; 7,11–13), s podobami rastlin, sadežev, poljskih pridelkov in živali, ki poudarjajo izvirnost pesmi ter razkrivajo lepoto narave in pristen čut za naravno. Izmenjavanje bližine in oddaljenosti ter metaforika občudovanja ljubega in ljube stopnjujeta trenutke medsebojne predanosti, ki jo pesem samo nakazuje. Natančno branje besedila v njegovi lastni jezikovni in literarni strukturi in v razmerju do podobnih literarnih predstavitev širi prostor literarne in teološke interpretacije znotraj notranjega osebne in intimnega sveta in zunanjega konteksta na lokalni in na globalni ravni.

Ključne besede: Visoka pesem, struktura dialoga, ljubezenski diskurz, hrepenenje, iskanje, odtujitev, resničnost, resnica

Abstract: »The Song of Songs« for All Nations, Cultures and Religions

The Song of Songs, which was designated by Rabbi Akiba as »the holiest among the holy« and perceived by Goethe as »the most tender and inimitable what has come to us from the expression of passionate, graceful love« (*Westöstlicher Divan*), expresses, in the form of a dialogue between the bridegroom and the bride, love as the highest value. The picturesque style of the Song of Songs is rich in metaphors from nature (e.g. 2:8-17; 7:11-13), in images of plants, fruits, field crops and animals, which emphasize the originality of the song and reveal the beauty of nature and a genuine sense of the natural. The alternation of nearness and distance and the metaphors of the admiration of the lovers intensify the moments of mutual dedication, only alluded to in the poem. A close reading of the text in its own linguistic and literary structure and in relation to similar literary representations widens the space of literary and theological interpretation within the inner personal intimate world and within the outer context at local and global levels.

Key words: Song of Songs, the structure of dialogue, love discourse, longing, search, estrangement, reality, truth

Visoka pesem je edinstveno delo po vsebini, po literarni obliki in po zgodovini interpretacije. Visoka pesem je pesem v polnem pomenu besede, ker ljubezen, ki je najbolj univerzalna in najmočnejša danost človeške narave, opeva preprosto, čutno in strastno. Njena vsebina, njena ljudska literarna oblika in njeno mesto v bibličnem kanonu so razlog, da o nobenem drugem literarnem delu ne obstaja toliko različnih pogledov, ki se večinoma dopolnjujejo, včasih pa tudi izključujejo. V zgodnjem 2. stoletju po Kr. jo je sloviti judovski učenjak Rabi Akiba imenoval »sveto svetih« (*qódeš qōdāšîm*).¹ Njen čutni naboj na eni strani in njeno mesto v kanonu Svetega pisma na drugi strani sta okoliščini, ki spodbujata spopad pogledov v razponu med avtonomno in svobodomiselno erotičnostjo v »dobesednem pomenu« in alegorično razlago, ki določa judovsko in krščansko religiozno izročilo.

1. Zgradba besedila

Osem poglavij pesnitve ima osnovno zgradbo dialoga med zaročencem in zaročenko; občasno se v dialog vključuje zbor mladenk. Zaročenec in zaročenka hrepenita drug po drugem, se občudujeta in iščeta. Ta tematika in osnovna oblika dialoga pesnitvi zagotavljata enotnost in notranjo skladnost. Vsebinski in formalni razlogi govorijo za razčlenitev, ki je bolj ali manj zanesljiva:

- 1,2–6 uvod, ki izraža hrepenenje zaročenke;
- 1,7–2,7 dialog med zaročencem in zaročenko;
- 2,7–17 zaročenka opisuje obisk zaročenca in njegovo vabilo, naj mu odgovori;
- 3,1–5 zaročenka zboru deklet opisuje iskanje ljubega, ki ga najde;
- 3,6–11 opis slovesnega sprevoda;
- 4,1–5,1 zaročenec opisuje zaročenkino lepoto;
- 5,2–6,4 dialog med zaročenko in zborom deklet;
- 6,5–12 zaročenec občuduje zaročenko;
- 7,1–8,4 zaročenec občuduje lepoto zaročenke;
- 8,5–14 ločene enote: vrstice 5, 6–7, 8–10, 11–12, 13–14.²

Celotna zgodovina interpretacije Visoke pesmi v judovstvu in v krščanstvu je zaznamovana z alegorično razlago, ki je še bolj značilna za judovsko kakor za krščansko religiozno tradicijo. V novejšem obdobju pa se uveljavlja »dobesedna« razlaga v prvobitnem ali »naravnem« pomenu. Najslabše, kar se pri tem dogaja, je iskanje nasprotja namesto vzajemnosti med »dobesedno« in »alegorično« razlago.

Nepregledna literatura, ki govori o najrazličnejših poskusih, da bi razlago gradili zgolj na temelju jezikovne in literarne analize, priča za ponavljanje bolj ali manj

¹ Gl. Mišna, Yadaim 3,5, v izdaji Herbert Danby, *The Mishnah: Translated from the Hebrew with Introduction and Brief Explanatory Notes* (Oxford: Oxford University Press, 1977), 782.

² Zgradbi pesnitve posvečajo veliko prostora vsi navedeni komentarji, a s tem se obseg odprtih vprašanj ne zmanjšuje.

istih stališč, ki ne morejo odgovoriti niti na vprašanje, zakaj ima Visoka pesem tako pomembno mesto v kanonu Svetega pisma in v religiozni interpretaciji v judovstvu in v krščanstvu, niti na vprašanje, kako se na ravni živete izkušnje povezuje »dobesedni« erotični in »alegorični« ali bolje »duhovni« oziroma »metaforični«, pomen, ki je bolj ali manj povezan s pesniškimi sestavinami pesnitve. Tudi ugotavljanje, da Visoka pesem šele v celotnem religioznem in teološkem kontekstu Svetega pisma dobi pravo podlago za razumevanje svojega teološkega pomena, še ne pomeni odgovora na temeljno eksistencialno vprašanje, v kakšnem razmerju sta »dobesedni« ali svetni in »metaforični« ali duhovni pomen. Res je, da se Visoka pesem uvršča v zgodovino razodevanja božje ljubezni »kot celota (*als Ganzes*)«, kakor ugotavlja Helmer Ringgren (1981, 256), toda s tem še nismo ugotovili, kako se v razmerju med Bogom in človekom in med človeškimi osebami manifestira ljubezen. Ali obstaja med »božjo« in »človeško« ljubeznijo prepad ali harmonija? Je ljubezen dogodek med dogodki, ki se razplete po nekem logičnem zaporedju, ali skrivnost vseh skrivnosti z vzponi do neslutnih višin in z grožnjo padca v temne globine?

Ključ za bolj ali manj zadovoljiv odgovor na to vprašanje ponujajo le tisti razlagalci, ki izhajajo iz temeljne antropološke izkušnje ljubezni; ta izkušnja se ujema s svetopisemsko postavko, da je človek ustvarjen po božji podobi (1 Mz 1,27) in je torej po svojem bistvu duhovno bitje, polno hrepenenja po ljubezni. Temeljna izkušnja na antropološko-duhovni ravni je, da se hrepenenje po srečanju z ljubljeno osebo v zemeljskih možnostih nikoli ne more zadovoljivo uresničiti. Bistvo izkušnje ljubezni je, da v svoji naravnosti na absolutno vedno zahteva več, kakor omogočajo omejene človeške danosti. Ta vidik izkušnje ljubezni pa v vzvišenosti in v sreči ljubezni neizbežno skriva tudi kal tragične izkušnje, da je v zemeljskih možnostih nikoli ne moremo doseči oziroma jo lahko po spletu okoliščin hitro tudi izgubimo. Človeška ljubezen je po svoji naravi kontrastna, saj ji gre vedno za »biti ali ne biti«. Le redki razlagalci presežejo neosebno analizo besedila v celoti njene strukture dialoga in njenih sestavnih delov, zato je toliko bolj utemeljeno izpostaviti takšne primere.

Posebno pozornost zasluži Johann Wolfgang von Goethe, ki izrecno zavrača upravičenost iskanja linearno logične razlage pesnitve v smislu stopnjevanja do nekega vrha in prizna, da je njena prednost in prava vrednost v bivanjski kontrastnosti, ki se kaže v kontrastnem razmerju iskati – najti in privlačiti – odbiti. Bistvo hrepenenja v žaru ljubezni je v tem, da je nobena ovira ne more ustaviti. Goethe je sorazmerno na kratko opredelil svoje videnje in razumevanje Visoke pesmi, a je v svojem opisu povedal vse bistveno: neutemeljenost iskanja pomena v »logičnosti« in prednost Visoke pesmi v kontrastnosti pesniške predstavitve ljubezni v dialogu med zaročencem in zaročenko. Ko v svojem delu *West-östlicher Divan* spregovori o literaturi pri Hebrejcih, opiše naravo Visoke pesmi:

»Za trenutek se zadržimo pri Visoki pesmi, kot o najnežnejšem in najmanj posnemljivem, kar je prišlo do nas od tega, kar je bilo izraženo o strastni, mili ljubezni. Seveda se pritožujemo, da nam fragmentarno razmetane, premetane pesnitve ne omogočajo polnega užitka, pa smo vendarle očarani, ko se podamo v tista sta-

nja, v katerih so pesniki živeli. Vseskozi veje milo vzdušje najbolj ljubkega okrožja Kanaana: kmečko domače razmere, obdelovanje vinogradov, vrtov in nasadov začimb, nekaj mestne omejitve, pa še kraljevski dvor s svojim veličastvom v ozadju. Glavna tema pa ostane goreče nagnjenje mladih src, ki se iščeta, najdeta, odvrneta, privlačita, v stanjih, ki so v marsičem skrajno preprosta.

Večkrat smo mislili, da iz te ljubke zmešnjave lahko kaj potegnemo, uredimo; toda ravno uganka, ki je ni mogoče razvozlati, daje malemu številu strani ljubkost in posebnost. Kako pogosto je duhove, ki ne mislijo naklonjeno, ki ljubijo red, privabilo, da bi našli ali vnesli kakorkoli razumljivo povezanost, in tistemu, ki jim sledi, ostane vedno enako delo.« (Goethe 1998, 128–129)

Med novejšimi raziskovalci Visoke pesmi prevladuje pristop, ki ga Goethe prepričljivo zavrača, a obstajajo tudi izjeme. Francis Landy v svojem članku o literarnih posebnostih Visoke pesmi povzema ugotovitve svojih prejšnjih raziskav in ugotavlja, da Visoka pesem sodi med najbolj izrazite svetopisemske knjige, ki izražajo vrhovno in najbolj univerzalno vrednoto medčloveškega odnosa z rabo strukture dialoga in metaforične vloge besedišča, slovnic in literarnih oblik, ki sestavljajo povezano literarno celoto s skladnim sporočilom. Povezana celota pesmi je diskurz ljubezni, ki se s svetom povezuje z rabo besed za reči, rastline, živali in za geografske razmere kot metafore za povezovanje dveh ljudi v ljubezni. Besede so izbrane iz literarnega izročila, izvirajo iz skupne izkušnje in vsebujejo notranji odnos do predmetov, ki jih označujejo, obujajo kombinacijo čutnih kakovosti in lepo zvenijo znotraj retorične zgradbe poetičnega diskurza v obliki dialoga. Besede, podobe in metafore stojijo za asociacije, ki so onkraj govora v skladni celoti kontekstov, nosilcev pomena.

Glavno središče pesmi je točka prehoda med dvema popolnoma različnima trenutoma: prihod ljubimca v vrt, ko je »opit z ljubeznijo« (5,1), in prizor zavrženosti in ponižanja (5,2–6). Ko se napetost želje po združitvi dveh ljudi v ljubezni prevesi na meje jezika, nasilna dejanja okoliškega sveta in razdvojenost, ki tiči v najbolj notranjem občutku ljubimcev, povzročijo obrat v pesmi. Srečanje in diskurz ljubimcev pričata tako za pričakovanje kakor tudi za streznitev. Upanju nikoli ni zadoščeno, ker se ljubimca izmenično približujeta in oddaljujeta brez racionalnega razloga (Landy 1987, 316–317). Zadnji spev (8,5–14) pa pomeni vrh celotne pesnitve; tukaj pesnik izpove svoje videnje ljubezni v glasu zaročenke (v. 7–7):

*Deni me kot pečat na svoje srce,
kot pečat na svoj laket!
Zakaj močna kakor smrt je ljubezen,
silna kakor podzemlje ljubezenska strast!
Njene strele so ognjene strele,
Gospodov plamen.
Velike vode ne morejo pogasiti ljubezni
in reke je ne morejo preplaviti.
Če bi kdo dal za ljubezen
use bogastvo svoje hiše,
bi ga še vedno zaničevali.*

2. Možnosti in meje interpretacije

Razloge za izjemno pluralnost v pogledih lahko ustrezno presojamo le, če hkrati upoštevamo značilnosti Visoke pesmi same na sebi in njenega mesta v širokem kontekstu Svetega pisma in judovsko-krščanske civilizacije. Visoka pesem je lirski pesem izjemne lepote, polna čutnih simbolov, ki jih večinoma drugod ne srečamo. Sestavljena je kot dialog ljubimcev, ki se strastno iščeta in ustvarjata dramatične učinke. Opazno je ponavljanje nekaterih simbolov, figur in izjav, toda pesem nima zgradbe, ki bi risala razvoj dogodkov do nekega sklepa. V sedanji literarni obliki je svetna, saj nikjer ne nastopajo moralne in verske prvine ali konotacije. Izmenjava nastopajočih oseb ne dopušča nobene zanesljivosti glede vtisa, ali sta v središču dogajanja dve ali pa tri glavne osebe. Zagovorniki dveh karakterjev vidijo na prizorišču kralja Salomona in lepo dekle Šulamit, zagovorniki treh karakterjev pa Salomona, lepo dekle Šulamit, ki je primorana zapustiti svoje naravno pastirsko okolje zaradi prisile kralja Salomona, in pastirja, ki ga je Šulamit morala zapustiti, a ga strastno išče in s tem izraža svojo neomajno zvestobo do njega. V domnevi o dveh značajih je v ospredju vidik zakonske ljubezni ob postavki, da je Visoka pesem ljudska zbirka poročnih pesmi, domneva o treh osebah pa govori o zvestobi prvobitni ljubezni. Lirski, impresionistični in mistični nadih pesmi ne dopušča zanesljive identifikacije oseb, vendar v vsakem primeru pesem enako prepričljivo pričuje, da je ljubezen »močna kakor smrt« (8,6). Ta temeljna tema določa vtis o enotnosti pesmi.

Za razumevanje smeri interpretacije Visoke pesmi je pomembno upoštevati najstarejši in najbolj vpliven celotni prevod Svetega pisma, grški prevod, imenovan Septuaginta, iz 3. oziroma 2. stoletja pred Kr. Ta prevod so v celoti pripravili judovski učenjaki iz Egipta (Aleksandrije). V Septuaginti je hebrejska beseda *'ahābāh* »ljubezen« (2,4,5; 3,10; 5,8; 8,6,7) vedno prevedena z besedo *agapē*, ki v nasprotju z besedo *erōs* v klasični grščini izredno redko označuje vidik spolne privlačnosti. Beseda *agapē* v svojem najsplošnejšem pomenu označuje naklonjenost, spoštovanje in zavzetost za dobro druge osebe. V latinski Vulgati pa najdemo tri različne besede: *amor* (2,5; 5,8), *dilectio* (8,6,7) in *caritas* (2,4; 3,10; 8,7). Latinska Vulgata torej hočeš nočeš nakazuje, da pomen treh besed ni v nasprotju, temveč se dopolnjuje. Zgodovina izjemno bogate interpretacije Visoke pesmi pa kaže, da so nekateri pogledi izključujoči in celo kontradiktorni. Radikalne različice alegorične razlage izključujejo ali omalovažujejo erotični vidik ljubezni, novodobne naturalistične razlage pa, nasprotno, pogosto enostransko zagovarjajo vidik »svobodne« ljubezni, brez postavke o zavezanosti etiki. Kakšno razlago pa dopuščajo izkušnja in premislek o naravi ljubezni, način predstavitve ljubezni v Visoki pesmi in celoten biblični vrednostni kontekst?

Naravno izhodišče za uravnoteženo interpretacijo je narava ljubezni, ki je tako vzvišena in skrivnostna danost naše narave, da veliko bolj navdihuje občudovanje, pretaka čustva in ustvarja drhtenje v pesniškem zanosu, kakor pa začenja racionalno razpravo. Visoka pesem z vso svojo preprostostjo in naravnostjo podob je torej najbolj ustrezen izraz fenomena ljubezni. Prav v tem dejstvu je tudi glavna težava v vsakem iskanju izraznih sredstev in pesniške strukture, ki s svojim univerzalnim jezikom in literarnim sistemom deluje kot celota, vpliva na pretok čustev in odklepa

ali zaklepa človeško srce. Pesem o ljubezni je izliv veselja srca brez opredelitve in je v svojem poskusu neizrekljiva. Vsak pesnik se zaveda, da nobena podoba ne ustreza domišljiji, notranjemu vpogledu in duhovni občutljivosti, ki jih poraja ljubezen.

Govorjenje o ljubezni je torej hočeš nočeš po svojem bistvu alegorija: podoba, simbol in figura v odnosu do globinske izkušnje ljubezni v resnici izražajo nekaj drugega kakor v svojem osnovnem oziroma dobesednem pomenu. Tisto drugo dojemamo zato, ker je skrito v našem srcu in se mogočno odziva na utrip srca in na nagovor duše. Tisto drugo je neskončno višje in trajnejše, kakor je podoba konkretne človeške osebe, ki s svojo enkratno lepoto v drugi osebi izzove simpatijo in ljubezen. Zato je ljubezen večna in čista, ne potrebuje razlage, premaga vse ovire, tudi smrt; pesnik Visoke pesmi v 8,6 pomenljivo vzklika: »Močna kakor smrt je ljubezen.« Toda ljubezen lahko postane prizorišče največje možne tragedije, ko jo nečista oseba obrne v njeno nasprotje. Ljubezen ne more preživeti, ko subjekt ljubezni ni zavezan čistosti, iskrenosti, sočutju, zvestobi, skratka: zakonu etike. Glede na to dejstvo sta vrsta analogije v pesniški formi in utemeljevanje »dobesednega« oziroma alegoričnega pomena drugotnega pomena.

3. Sklep

Dialog ljubezni med dvema osebama v Visoki pesmi poteka v znamenju dialoga s svetom, ki ga prinašajo metafore iz narave v literarni zgradbi pesnitve. Ljubezen je prikazana v vseh razsežnostih njene resničnosti, v razponu med hrepenenjem, iskanjem, izpolnitvijo, odtujitvijo in ponovnim iskanjem. Pesniška literarna oblika izraža eksistencialne možnosti, ki jih noben drug način predstavitve ne more izraziti tako prepričljivo. Tema Visoke pesmi ter izjemna pluralnost razlag v judovstvu in krščanstvu v religioznih in svetnih krogih potrjujeta pravilnost zahteve po »celostnem« literarnem pristopu v interpretaciji pesnitve. Literarne predstavitve temeljnih tem, ki zadevajo čustveni in razumski svet našega bitja, izražajo človekove možnosti univerzalnega pomena v svetu nasprotij v vsej konkretnosti.

Reference

- Goethe, Johann Wolfgang von.** 1998. *West-östlicher Divan*. V: Erich Trunz, ur. *Goethes Werke*. Zv. 2: *Gedichte und Epen II*, 7–270 [zlasti 128–129]. München: C. H. Beck.
- Landy, Francis.** 1987. *The Song of Songs*. V: Robert Alter in Frank Kermode, ur. *The Literary Guide to the Bible*, 305–319. London: Collins.
- Meek, Theophile J., Hugh Thomson Kerr in Hugh Thomson Kerr, ml.** 1980. *The Song of Songs*. The Interpreter's Bible 5. Nashville: Abingdon.
- Pope, Marvin H.** 1977. *Song of Songs: A New Translation with Introduction and Commentary*. Anchor Bible 7c. Garden City: Doubleday.
- Ringgren, Helmer.** 1981. *Das Hohe Lied*. Das Alte Testament Deutsch 16/2. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Rudolph, Wilhelm.** 1962. *Das Hohe Lied*. Kommentar zum Alten Testament. Gütersloh: Gerd Mohn.
- Simon, Maurice, prev.** in ur. 1977. *Song of Songs*. The Midrash Rabbah. London-Jerusalem-New York: The Soncino Press.
- Stoop - van Paridon, P. W. T.** 2005. *The Song of Songs: A Philological Analysis of the Hebrew Book Šir hašširim*. Ancient Near Eastern Studies: Supplement 17. Louvain: Peeters.